

Uluslararası Turizm Gelirleri-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Nedensellik Analizi

*The Relationship Between Economic Growth
and International Tourism Income: A Panel Causality Analysis*

Hüseyin AĞIR

Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, huseyinagir@hotmail.com

Sefa ÖZBEK

Arş. Gör., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, sefa3358@gmail.com

MAKALE BİLGİSİ

Geliş: 07.08.2021

Kabul: 14.09.2021

Anahtar Kelimeler: Turizm Gelirleri,
Ekonomik Büyüme, Panel Nedensellik
Analizi.

Araştırma Makalesi

ÖZ

Dünya ekonomisinin en önemli sektörlerinden biri olan turizm, ülke ekonomilerin büyümesi ve kalkınması açısından önemli bir yer tutmaktadır. Turizm sektörü, hizmet sektörünün bir alt kolu durumundadır ve tarım, sanayi ve ulaştırma gibi birçok sektörü destekleyici niteliğe sahiptir. Özellikle 2. Dünya Savaşından sonra büyük bir ivme kazanan turizm sektörü, küreselleşme süreci ile ülke ekonomileri açısından önemli bir konuma yükselmiştir. Bu çalışmada, 2019 yılı itibariyle dünyada en çok uluslararası turizm geliri elde eden 7 ülkeye (ABD, Fransa, Tayland, Almanya, İtalya, Japonya ve Avustralya) ait 1995-2019 dönemi yıllık uluslararası turizm geliriyle ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi araştırılmaktadır. Ampirik yöntem olarak kesitler arası bağımlılık varsayımını dikkate alan ve Emirmahmutoğlu & Köse (2011) tarafından önerilen panel nedensellik testi kullanılmaktadır. Bulgular, panel genelinde herhangi bir nedensellik ilişkisinin bulunmadığını; bazı ülkelerde ise nedensellik ilişkisinin olduğunu ortaya koymaktadır.

ARTICLE INFO

Received: 07.08.2021

Accepted: 14.09.2021

Keywords: Tourism Income, Economic
Growth, Panel Causality Analysis.

Research Article

ABSTRACT

Tourism, one of the most important sectors of the world economy, has an important place in the growth and development of the country's economies. The tourism sector is a sub-branch of the service sector and supports many sectors such as agriculture, industry and transportation. The tourism sector, which gained great momentum especially after the Second World War, rose to an important position in terms of national economies with the globalization process. In this study, the causality relationship between the annual international tourism income and economic growth for the period 1995-2019 belonging to the 7 countries (USA, France, Thailand, Germany, Italy, Japan and Australia) with the highest international tourism income in the world as of 2019 is investigated. Panel causality test is used as an empirical method, which takes into account the inter-slice dependency assumption and suggested by Emirmahmutoğlu & Köse (2011). The findings reveal that there is no causal relationship across the panel, while in some countries there is a causal relationship.

1. GİRİŞ VE TEORİK ÇERÇEVE

1900'lü yılların ortalarından itibaren turizm, dünya ekonomisinde en hızlı gelişen ve genişleyen sektörlerden biri haline gelmiştir. Daha çok bölgesel ya da ulusal kalkınmada bir araç olarak görülen turizm sektörü; istihdamın ve vergi gelirlerinin artırılması, ödemeler bilançosu açıklarının giderilmesi gibi olumlu katkılara yol açabilmektedir (Çoban & Özcan, 2011, s. 244). Politika yapıcıların temel makroekonomik hedefleri, sürdürülebilir ekonomik

büyüme ve kalkınmayı sağlamaktır. Gelirin artırılmasıyla toplum refahının yükselmesi hedeflenmektedir. Ekonomik büyümenin sürdürülebilirliğini artırmak amacıyla üretimi artırmak, işsizliği azaltmak gibi hedeflerin yanında turizm sektörünün kalkınması da önemli görülmektedir. Turizm sektörü, ülke ekonomilerine gelirlerini artırma yönünde önemli fırsatlar sunabilmektedir (Özcan, 2021, s. 1). Turizm; cari işlemler açığını kapatmak, işsizliği düşürmek ve diğer birçok pozitif katkısından dolayı ekonomik büyüme ve kalkınma açısından önemli bir hizmet sektörüdür. Ekonomik karar birimleri, birçok sebeple turizm faaliyetlerine katılırlar. En temel sebepler; eğlenmek, dinlenmek ve sağlık konularıdır. Küreselleşmenin artmasıyla bireyler birçok bilgi ve haberi çok daha hızlı alabilmektedir. Eğitim düzeyi yükselen toplumlar ise turizm faaliyetlerine katılarak hem kendi kişisel gelişimlerini artırmakta hem de ilgili ülkeye turizm geliri kazandırmaktadır (İslamoğlu, 2010). Turizm sektörü, hizmet sektörünün en önemli alt kollarından biridir. Söz konusu sektör gelişmiş ve gelişmekte olan ülke ekonomileri için önemli görülmektedir.

20. yüzyılın ortasında dünyadaki toplam turist sayısı 25 milyon iken, 2019 yıl sonu itibarıyla bu sayı 1.46 milyarı aşmıştır. Yaklaşık 70 yıllık dönemde çok büyük bir büyüme gerçekleştiren turizm sektörü, bazı ülke ekonomilerde lokomotif görevini üstlenmektedir (Özcan, 2015, s. 178). Hizmet sektörünün en önemli kalemlerinden biri olan turizm sektörü, hizmet ticareti yoluyla döviz girdisi elde etmenin en önemli yollarından birisidir (Fayed & Fletcher, 2002, s. 210). Ekonomik büyüme ile turizmin ilişkilendirilmesi bir başka ifadeyle turizmin ekonomik büyümenin nedeni olduğu görüşünün teorik altyapısı, ihracat ve ekonomik büyüme alanyazınından kaynaklanmaktadır (Vanegas & Croes, 2003). Öyle ki ödemeler bilançosunun cari işlemler hesabında uluslararası hizmetlerin alt kaleminde yer alan turizm, en önemli hizmet faaliyetlerinin başında gelmektedir. Dolayısıyla, turizm aktivitesi yabancı turistlerin ilgili ülkelerde yapmış olduğu tüketim ve yatırım harcamaları aracılığıyla önemli döviz geliri kazandırmaktadır. Böylece turizm sektörü, mal ihracatına benzer nitelikte bir işlev görevi de görmektedir. Diğer bir ifadeyle turizm, ihracatın görünmez bir kalemi konumunda bulunmaktadır (Theobald, 2001; Kara vd., 2012, s. 80).

Gelişen turizm sektörü, doğrudan ekonomik aktivitelere olumlu katkılar sağlamasının yanında pozitif dışsallık açısından da ülke ekonomilerinde önemli bir yere sahip olabilmektedir. Öyle ki bilgi ve teknolojinin yayılması, üretim/tüketim sürecinde dışsallıklar oluşturarak ülkelerin turizm yönlü büyümesine katkı sağlamaktadır. Diğer taraftan, turizm ilgili bölge sakinlerine ekonomik olduğu kadar sosyal açıdan da faydalar sağlamaktadır. Turizm faaliyetinin gerçekleştiği bölgelerde temiz içme suyu, havaalanı vb. alt yapı faaliyetlerinin diğer bölgelere göre daha gelişmiş olduğu görülmektedir. Böylece turizm sektörü ile hem ekonomik karar birimleri hem de yatırımcılar sosyo-ekonomik kalkınma açısından ileri seviyelere erişebilmektedir (Skerritt & Huybers, 2005). Dolayısıyla gelişen turizmle; ölçek ekonomilerinden faydalanılmakta, döviz girişi artmakta, firmaların verimliliği ve uluslararası rekabet gücü yükselmekte, ödemeler dengesi olumlu yönde etkilenmekte ve istihdam artmaktadır.

Bu çalışmada, 2019 yılı itibarıyla dünyada en çok uluslararası turizm geliri elde eden ABD, Fransa, Tayland, Almanya, İtalya, Japonya ve Avustralya ülke ekonomilerinde turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi araştırılmaktadır. Covid-19 pandemisi ile birlikte başta hizmet sektörü olmak üzere turizm sektöründe önemli olumsuzluklarla karşı karşıya kaldığı bilinmektedir. Bu çalışma veri seti, analize dahil edilen ülkeler ve güncel ampirik yöntemin tercih edilmesi açısından diğer çalışmalardan farklılık göstermektedir. Diğer yandan panelde yer alan ülke grubundaki ülkelerin çoğunluğunun gelişmiş ülke olduğu göz önüne alındığında elde edilecek bulguların özellikle ekonomilerinde turizm gelirleri önemli yer tutan gelişmekte olan ekonomiler için önemli sonuçları barındıracağı değerlendirilmektedir. Takip eden bölümde literatür araştırmasına yer verilmektedir. Sonrasında veri seti ve yöntem tanıtılarak, ampirik bulgulara yer verilmektedir. Son olarak ampirik bulgular ışığında değerlendirmeler yapılarak çalışma sonlandırılmaktadır.

2. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Ekonomik büyüme ile uluslararası turizm gelirleri ilişkisini araştıran literatür incelendiğinde, zaman serisi ve panel veri metodlarının kullanıldığı görülmektedir. Zaman serisi yöntemlerinden; Granger (1969) nedensellik testi, otoregresif sınır testi yaklaşımı (ARDL), vektör otoregresif modeli (VAR) Johansen (1988) eşbütünleşme testinin uygulandığı elde edilmiştir. Panel veri metodlarından ise; panel nedensellik testi, panel eşbütünleşme testi ve panel en küçük kareler yöntemlerinin kullanıldığı tespit edilmiştir (Özcan, 2021, s. 38).

Bahar & Bozkurt (2010), ekonomik büyüme ile turizm arasındaki ilişkiyi Türkiye'nin de içerisinde yer aldığı gelişen 21 ülke ekonomisi için araştırmıştır. Ampirik yöntem olarak İki Aşamalı Genelleştirilmiş Momentler Metodu (GMM) yönteminin kullanıldığı çalışmada 1998-2005 dönemi incelenmiştir. Analiz bulguları seçilmiş gelişmekte olan ülke ekonomilerinde ekonomik büyüme ile turizm arasında pozitif ve anlamlı bir ilişkinin olduğunu ortaya koymuştur. Öyle ki; turizm gelirlerinde meydana gelen %1'lik bir artışın uzun dönemde ekonomik büyümeyi %2,825 artıracığı sonucuna ulaşılmıştır. Gelişmekte olan ülke ekonomilerine yönelik Samimi vd., (2011)'de turizm ile ekonomik büyüme ilişkisini 1995-2009 dönemi verileri ile incelemiştir. Ekonometrik yöntem olarak panel vektör otoregresif modelinin (P-VAR) kullanıldığı çalışmada ekonomik büyüme ile turizm arasında karşılıklı nedensellik

ilişkinin varlığına ulaşılmıştır. Diğer yandan, ekonomik büyüme ile turizm arasında uzun dönemde pozitif bir ilişkiye rastlanmıştır. Mercedes vd. (2013)'de 2012 yılına kadar yayınlanan ekonomik büyüme ile turizm ilişkisini araştıran seçilmiş 87 ampirik araştırmayı incelemiştir. Söz konusu çalışmalar, panel veri analizi yöntemini kullanan çalışmalardan oluşmaktadır. Meta analiz yönteminin kullanıldığı çalışmada turizmin ekonomik büyümeye pozitif anlamda katkı sağladığı sonucu elde edilmiştir. Ayrıca turizm ile GSYİH arasında pozitif elastikiyet olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Tuğcu (2014) çalışmasında, Akdeniz'i sınırlayan ülke ekonomilerinde ekonomik büyüme ile turizm ilişkisini araştırmıştır. Avrupa, Afrika ve Asya ülkelerinden oluşan ülke grubu ile söz konusu değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisini araştıran Tuğcu (2014), ampirik yöntem olarak Dumitrescu & Hurlin (2012) tarafından önerilen panel Granger nedensellik testini kullanmıştır. 1998-2011 dönemine ait veri setinin kullanıldığı çalışmada bulgular, ekonomik büyüme ile turizm arasındaki nedensellik ilişkisinin ülke grubuna ve analizde kullanılan turizm değişkenine göre değiştiğini ortaya koymuştur. Öyle ki Avrupa Akdeniz bölgesinde bulunan kıyı ülkelerinde turizm sübvansiyonlarının ekonomik büyümeyi diğer ülkelere göre çok daha fazla etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca yazar, analiz edilen ülke ekonomilerinde turizmin ekonomik büyümeyi finanse etmek için kullanılan önemli bir döviz kaynağı olarak algılandığını ifade etmiştir. 49 ülke ekonomisinde 1988-2012 dönemi verileri ile ekonomik büyüme ile turizm ilişkisini araştıran Seghir vd. (2015), ampirik yöntem olarak Pedroni eşbütünleşme, panel Granger nedensellik ve panel FMOLS yöntemlerini kullanmıştır. Ampirik bulgular, söz konusu değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğunu ve karşılıklı nedensellik ilişkisinin varlığını ortaya koymuştur. Türkiye, Portekiz, İtalya, İspanya, Fransa ve Yunanistan ekonomilerinde ekonomik büyüme ile turizm gelirleri ilişkisini araştıran Dücan vd., (2016), Dumitrescu ve Hurlin (2012) tarafından önerilen panel Granger nedensellik yöntemini kullanmıştır. 2005-2015 döneminin incelendiği çalışmada bulgular, söz konusu değişkenler arasında karşılıklı nedensellik ilişkisinin varlığını göstermiştir. Saleh vd., (2015) çalışmasında, üç Ortadoğu ülkesinde (Suudi Arabistan, Bahreyn, Ürdün) turizm sektörü ile ekonomik büyüme ilişkisini araştırmıştır. Panel veri yönteminin kullanıldığı çalışmada, 1981-2008 dönemi incelenmiştir. Bulgular, ekonomik büyüme ile turizm sektörü arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığını ortaya koymuştur. Šimundić vd., (2016)'da Karayip ve Latin Amerika ülkelerinde turizm sektörünün ekonomik büyümeye katkısını araştırmıştır. Panel veri yönteminin kullanıldığı çalışmada 2000-2014 dönemi incelenmiştir. Ampirik bulgular, turizm sektöründe meydana gelen büyümenin, ekonomik büyümeyi hızlandırdığını ortaya koymuştur. Ayrıca; ekonomik büyüme üzerinde kamu tüketimi, beşeri sermaye, politik istikrar ve brüt yatırım gibi etmenlerin de etkin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Batı ve Doğu Avrupa ülkelerinden 28 ülkede 1991-2013 döneminde ekonomik büyüme, turizm gelirleri, doğrudan yabancı yatırım ve karbondioksit emisyonu ilişkisini araştıran Paramati vd., (2017), dinamik panel veri yöntemini kullanmıştır. Ampirik sonuçlar, söz konusu ülkelerde turizmin ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkisini ortaya koymuştur. Şahin (2018) çalışmasında Türkiye, Malezya, Kore, Endonezya, Avusturya, Tayland, Çin, Japonya, Filipinler, Şili, Singapur ve Meksika'dan oluşan APEC ülkelerinde ekonomik büyüme, çevresel kalite ve turizm ilişkisini araştırmıştır. 1995-2014 döneminin incelendiği çalışmada ampirik yöntem olarak Westerlund & Edgerton (2007) panel bootstrap eşbütünleşme testi kullanılmıştır. Bulgular adı geçen değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığını ortaya koymuştur. Türkiye, Endonezya, Rusya, Brezilya, Meksika, Çin ve Hindistan'dan oluşan E7 ülkelerinde 1995-2016 döneminde ekonomik büyüme ile turizm gelirleri ilişkisini araştıran Zortuk & Yıldız (2018), ampirik yöntem olarak Hatemi-J (2011) tarafından önerilen asimetrik panel nedensellik testini kullanmıştır. Ampirik bulgular, ekonomik büyüme ile turizm gelirleri arasında nedensellik ilişkisinin olduğunu göstermiştir. Turizm gelirleri üzerinde ortaya çıkan pozitif bir şokun ekonomik büyümeyi artıracığı; ekonomik büyüme üzerinde meydana gelen negatif bir şokun ise turizm gelirleri üzerinde negatif etki oluşturacağı sonucuna ulaşılmıştır. Yıldırım & Şahin (2018)'de Türkiye, İtalya, İspanya, Portekiz Hırvatistan, Fas, Arnavutluk, Slovenya, Cezayir, Mısır, Fransa ve Yunanistan'dan oluşan 12 Akdeniz ülkesinde, 1995-2016 dönemi verileri aracılığıyla ekonomik büyüme ile turizm gelirleri ilişkisini araştırmıştır. Ampirik yöntem Konya (2006) tarafından önerilen kesitler arası bağımlılığı dikkate alan bootstrap panel nedensellik testi kullanılmıştır. Ampirik bulgular, sadece İtalya ve Yunanistan'da turizm gelirlerinden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin varlığını ortaya koymuştur. Slovenya'da ise ekonomik büyümeden turizm gelirlerine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. En fazla turizm gelirin sahip 10 ülkede (Almanya, Japonya, Hindistan, İspanya, Fransa, Tayland, ABD, İtalya, Avustralya ve Birleşik Krallık) turizm gelirleri ile ekonomik büyüme ilişkisini araştıran Aydın (2020), 1995-2018 dönemini analiz etmiştir. Ampirik yöntem olarak Konya (2006) panel nedensellik testinin tercih edildiği çalışmada bulgular, Almanya ve Tayland'da turizm yanlı ekonomik büyüme hipotezinin mevcut olduğunu ortaya koymuştur. Diğer yandan, İspanya'da geri besleme hipotezinin; İtalya, Avustralya, Japonya ABD, Hindistan, Fransa ve Birleşik Krallık'ta ise yansızlık hipotezinin geçerli olduğu elde edilmiştir. Analize dahil edilen birçok ülkede nedensellik ilişkisinin mevcut olmadığı tespit edilmiştir.

3. EKONOMETRİK ANALİZ

Bu kısımda öncelikle kurulan modele ve kullanılan ekonometrik yöntemlere ilişkin açıklamalara yer verilmektedir. Sonrasında ampirik bulgulara yer verilerek değerlendirmeler yapılmaktadır. Yapılan analizlerde Gauss 19 paket programından yararlanılmıştır.

3.1. Veri Seti ve Model

Bu çalışmada, 1995-2019 dönemi yıllık verileri kullanılarak seçilmiş yedi ülke ekonomisinde uluslararası turizm gelirleri ile ekonomik büyüme ilişkisi, nedensellik analizi kapsamında incelenmektedir. Tablo 1’de kullanılan değişkenler tanımlanmaktadır.

Tablo 1. Analizde Kullanılan Değişkenler

Değişkenler	Açıklama	Kaynak				
LGDP	Logaritmik (Kişi Başına Düşen Milli Gelir, \$)	World Bank (WB) (World Development IndicatorsWDI-2021)				
LTI	Logaritmik (Uluslararası Turizm Gelirleri, \$)	World Bank (WB) (World Development IndicatorsWDI-2021)				
Ülkeler						
ABD	Fransa	Tayland	Almanya	İtalya	Japonya	Avustralya

Uluslararası turizm gelirleri ile ekonomik büyüme değişkenleri kullanılarak kurulan model, (1) de gösterilmektedir:

$$LGDP_{it} = \alpha_i + \beta_{1i} LTI + \varepsilon_{it}, (i = 1, \dots, 7 \text{ ve } t = 1995, \dots, 2019) \quad (1)$$

(1) modelinde i ; kesit boyutunu ve t ; zaman boyutunu göstermektedir.

3.2. Yöntem

Bu çalışmada, panel nedensellik yönteminden faydalanılmaktadır. Hem zaman hem de kesit boyutunun yer aldığı panel veri, hem zaman serisi hem de yatay kesit analizlerine göre daha güçlü sonuçlar elde edilmesini sağlamaktadır (Çatalbaş & Yarar, 2015, s. 105). Çalışmada güncel olması, yatay kesit bağımlılığı ve homojenlik/heterojenlik durumlarında kullanılabilmesi sebebiyle Emirmahmutoğlu & Köse (2011) nedensellik yaklaşımından faydalanılmaktadır. Dinamik panel veri metodlarında ilk olarak değişken katsayısının homojenlik koşulu ve kesitler arası bağımlılığın varlığı araştırılmaktadır. Elde edilen bulgulara göre homojenliği ya da heterojenliği dikkate alan panel nedensellik analizinin uygulanması gerekmektedir. Katsayıların homojenlik özelliği Pesaran & Yamagata (2008) tarafından önerilen Eğitim Homojenliği Testi ile incelenmektedir. Homojenite testinde boş hipotez “ H_0 : Eğitim katsayıları homojendir” ve alternatif hipotez “ H_1 : Eğitim katsayıları heterojendir” biçimindedir. Homojenite testi ile paneli oluşturan ülkelerden herhangi birinde ortaya çıkan değişim ile diğer ülkelerin aynı düzeyde etkilenip etkilenmediği test edilmektedir (Özbek & Türkmen, 2020, s. 2106).

Emirmahmutoğlu & Köse (2011) nedensellik yaklaşımı, katsayıların heterojenliği üzerine kurulmuş yeni nesil nedensellik yaklaşımıdır. Heterojenlik varsayımına dayanan panel veri modellerinde, paneldeki kesitler için bireysel olarak zaman boyutunda tahminler yapılmaktadır. Buradan, kesite özgü test istatistikleri elde edilmektedir. Sonuç olarak elde edilen bireysel test istatistikleri birleştirilmektedir. Böylece, hem bireysel hem de panel geneli için bir sonuç ortaya konmaktadır. Bu yaklaşım, bazı önemli özelliklere sahiptir. Öncelikle bu yaklaşımda P-VAR modeli, heterojendir. Panelde mevcut bulunan kesitler için ayrı ayrı VAR modeli parametreleri tahmin edilmektedir. İkincisi, bu modelde VAR yaklaşımındaki değişkenlerin zaman serisi özellikleri dikkate alınmamaktadır. Öyle ki değişkenler seviye değerleri ile analiz edilmektedir. Bu uygulama, Toda ve Yamamoto (1995) tarafından geliştirilen gecikmesi artırılmış VAR yöntemi aracılığıyla yapılmaktadır. Bu yeni yöntemde parametre tahminleri en küçük kareler yöntemi vasıtasıyla gerçekleştirilmektedir. Son olarak, paneldeki kesitler için hem bireysel hem de panel geneli için Granger nedensellik analizleri yorumlanabilmektedir (Emirmahmutoğlu, 2011: 99-100).

Küreselleşmenin etkisiyle ülke ekonomilerinin birbirine entegre olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla bir ülkede ortaya çıkan bir krizin, diğer ülkeleri de etkilemesi beklenen bir durum olarak görülmektedir (Kar vd., 2020, s. 42). Bu durum

ekonometrik analizlerde kesitler arası bağımlılık testleri aracılığıyla ortaya konmaktadır. Söz konusu bağımlılığın göz önüne alınmadığı durumda, elde edilen sonuçlar sapmalı olabilmektedir (Breusch & Pagan, 1980). Dolayısıyla, özellikle günümüzde yapılan ampirik analizlerde, kesitler arası bağımlılığın mevcut olup olmaması durumunun ortaya koyulması önemli görülmektedir. Yatay kesit bağımlılığı testlerinin boş hipotezi, kesitler arası bağımlılığın olmadığını ileri sürmektedir. Yani boş hipotez reddedilemediği takdirde panelde yer alan bir ülkedeki makroekonomik bir şok, diğer ülke ekonomilerini etkilememektedir (Polat & Naimoğlu, 2019, s. 117). Alternatif hipotez ise kesitler arası bağımlılığın varlığı üzerine kurulmaktadır. Değişkenlerde kesitler arası bağımlılığının varlığını araştırmak için Breusch & Pagan (1980) LM testi, Pesaran (2004) tarafından geliştirilen CD ve CD_{LM} testleri ile Pesaran vd. (2008) tarafından önerilen LM_{adj} testi yapılmaktadır ve elde edilen test istatistiklerinin anlamlılığı yorumlanmaktadır (Türkmen & Özbek, 2021, s. 546).

3.3. Bulgular

Bu kısımda öncelikle dinamik panel veri analizinin ön koşulları olan kesitler arası bağımlılık ve homojenite test bulgularına yer verilmektedir. Elde edilen sonuçlara göre, uygun panel nedensellik testi yapılabilmektedir. Tablo 2 ve Tablo 3'te sırasıyla LGDP ve LTI değişkenlerine ait yatay kesit bağımlılığı ve homojenite test bulguları yer almaktadır.

Tablo 2. LGDP Ön Test Sonuçları

<i>LGDP</i>	<i>Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları</i>			
	<i>Sabitli</i>		<i>Sabit ve Trendli</i>	
<i>Testler</i>	<i>İst. Değeri</i>	<i>P-değeri</i>	<i>İst. Değeri</i>	<i>P-değeri</i>
CD_{lm1} (BP,1980)	132.734***	0.000	135.987***	0.000
CD_{lm2} (Pesaran, 2004)	17.241***	0.000	17.743***	0.000
CD_{lm3} (Pesaran, 2004)	-2.477***	0.007	-2.768***	0.003
LM_{adj} (PUY, 2008)	-0.598	0.725	-0.437	0.669
<i>Homojenite Test Sonuçları</i>				
<i>Testler</i>	<i>İstatistik Değeri</i>		<i>Olasılık Değeri</i>	
$\tilde{\Delta}$	1.135		0.128	
$\tilde{\Delta}_{adj}$	1.210		0.113	

Not: “***”, “**” ve “*” işaretleri sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 3. LTI Ön Test Sonuçları

<i>LTI</i>	<i>Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları</i>			
	<i>Sabitli</i>		<i>Sabit ve Trendli</i>	
<i>Testler</i>	<i>İst. Değeri</i>	<i>P-değeri</i>	<i>İst. Değeri</i>	<i>P-değeri</i>
CD_{lm1} (BP,1980)	37.252**	0.016	41.021***	0.006
CD_{lm2} (Pesaran, 2004)	2.508***	0.006	3.089***	0.001
CD_{lm3} (Pesaran, 2004)	-2.867***	0.002	-2.690***	0.004
LM_{adj} (PUY, 2008)	6.290***	0.000	6.144***	0.000
<i>Homojenite Test Sonuçları</i>				
<i>Testler</i>	<i>İstatistik Değeri</i>		<i>Olasılık Değeri</i>	
$\tilde{\Delta}$	-0.274		0.608	
$\tilde{\Delta}_{adj}$	-0.292		0.615	

Not: “***”, “**” ve “*” işaretleri sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 2 ve Tablo 3'te yer alan kesitler arası bağımlılık test sonuçları, %5 anlamlılık düzeyinde kesitler arası bağımlılığının mevcut olduğunu ortaya koymuştur. Bu bulgu, bir ülkede ortaya çıkan bir krizin diğer ülkeleri de etkileyeceğini göstermektedir. Küreselleşmenin ağırlığının hissedildiği 1995-2019 dönemi göz önüne alındığında, beklentilere uygun bir sonucun ortaya çıktığı düşünülmektedir. Ayrıca homojenite test sonuçları incelendiğinde ise $\tilde{\Delta}$ ve $\tilde{\Delta}_{adj}$ istatistiklerine göre homojenlik üzerine kurulan boş hipotez reddedilmektedir. Yani paneli oluşturan ülke grubu hem LGDP hem de LTI değişkenlerine göre heterojendir. Paneli oluşturan ülke grubu incelendiğinde gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin varlığı görülmektedir. Dolayısıyla heterojenlik bulgusu beklentilere uygun bir sonuç olarak değerlendirilmektedir. Diğer taraftan Emirmahmuoğlu ve Köse (2011) tarafından önerilen nedensellik testinin kullanılabilirliği için dmax değerinin belirlenmesi gerekmektedir. Bu çalışmada dmax değeri 1 olarak belirlenmiş ve nedensellik ilişkisi incelenmiştir.

Tablo 4'te uluslararası turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi, Emirmahmutoğlu ve Köse (2011) tarafından geliştirilen panel nedensellik testi aracılığıyla gösterilmektedir.

Tablo 4. Panel Nedensellik Test Bulguları

Ülke	Lag (p)	LGDP→LTI		LTI→LGDP	
		Wald İstatistiği	Olasılık Değeri	Wald İstatistiği	Olasılık Değeri
ABD	1	0.390	0.532	2.903*	0.088
Fransa	1	4.879**	0.027	0.643	0.422
Tayland	1	1.465	0.226	0.002	0.967
Almanya	1	0.038	0.845	2.279	0.131
İtalya	1	0.558	0.455	4.429**	0.035
Japonya	1	1.104	0.293	0.283	0.595
Avustralya	1	2.542	0.111	6.570**	0.010
Panel Fisher		20.207	1.000	27.567	1.000

Not: “***”, “**” ve “*” işaretleri sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 4 incelendiğinde, panel geneli için hem LGDP'den LTI'ya doğru hem de LTI'dan LGDP'ye doğru nedensellik ilişkisinin olmadığı görülmektedir. Bireysel sonuçlar incelendiğinde ise Fransa'da %5 anlamlılık düzeyinde LGDP'den LTI'ya doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin varlığına ulaşılmıştır. Diğer yandan, %5 anlamlılık düzeyinde İtalya ve Japonya'da LTI'dan LGDP'ye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin varlığına rastlanmıştır. %10 anlamlılık seviyesinde ise ABD'de LTI'dan LGDP'ye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin varlığı elde edilmiştir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Turizm sektörü, dünyada en hızlı gelişim gösteren sektörler arasında yer almaktadır. Turizm sektörü, döviz kazandırıcı bir sektör olmasının yanında pozitif dışsallık sağlayan en önemli sektörler arasında yer almaktadır. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülke ekonomilerinde hem ekonomik büyüme açısından hem de sosyal sermaye gelişimi açısından turizm sektörünün gelişimi önemli görülmektedir. Bu çalışmada küreselleşmenin ağırlığının arttığı 1995-2019 döneminde uluslararası turizm gelirleri ile ekonomik büyüme ilişkisi, en çok turizm geliri elde eden ülke ekonomilerinde araştırılmıştır. Yatay kesit bağımlılığı varsayımı altında güncel panel nedensellik testleri arasında yer alan Emirmahmutoğlu & Köse (2011) tarafından önerilen yöntemin kullanıldığı çalışmada panel genelinde herhangi bir nedensellik ilişkisine rastlanmamıştır. Bu durumun ana sebebi söz konusu ülkelerin genellikle gelişmiş ülke olması ve turizm gelirlerinin önemli bir ağırlığa sahip olmaması olarak düşünülmektedir. Diğer yandan bireysel bazda nedensellik ilişkileri incelendiğinde ise %5 anlamlılık düzeyinde Fransa'da ekonomik büyümeden turizm gelirlerine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu elde edilmiştir. Diğer taraftan, İtalya ve Japonya'da %5 anlamlılık düzeyinde turizm gelirlerinden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin varlığına rastlanmıştır. ABD'de ise %10 anlamlılık seviyesinde turizm gelirlerinden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin varlığı elde edilmiştir. Bu çalışmayı takip eden çalışmalarda, özellikle cari açık sorunu ile mücadele eden, döviz kıtlığı yaşayan ülke ekonomilerinde turizm gelirleri ile ekonomik büyüme ilişkisi güncel ampirik yöntemler ile araştırılabilir. Böylece ilgili ülke ekonomilerinde sürdürülebilir büyüme ve kalkınma açısından turizm sektörünün önemi ortaya konulabilir.

KAYNAKÇA

Aydın, M. (2020). En Fazla turizm gelirine sahip 10 ÷lke için turizm gelirleri-ekonomik büyüme ilişkisi: Panel nedensellik yaklaşımı. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 38(2), 215-227.

Bahar, O. & Bozkurt, K. (2010). Gelişmekte olan ÷lkelerde turizm-ekonomik büyüme ilişkisi: dinamik panel veri analizi. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 21(2), 255-265.

Breusch, T. S. & Pagan, A. R. (1980). The lagrange multiplier test and its applications to model specification in econometrics. *The Review of Economic Studies*, 47(1), 239-253.

Çatalbaş, G. K. & Yayar, Ö. (2015). Türkiye'deki bölgeler arası iç göçü etkileyen faktörlerin panel veri analizi ile belirlenmesi. *Alphanumeric Journal*, 3(1), 99-117.

Çoban, O. & Özcan, C. C. (2013). Türkiye'de turizm gelirleri-ekonomik büyüme ilişkisi: nedensellik analizi (1963-2010). Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, 8(1), 243-261.

Dumitrescu, E. I., & Hurlin, C. (2012). Testing for Granger non-causality in heterogeneous panels. *Economic Modelling*, 29(4), 1450-1460.

Dücan, E., Şit, M. & Şentürk, M. (2016). Ekonomik büyümeye bir katkı bağlamında turizm gelirleri: bir panel veri uygulaması. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(2), 1-14.

Emirmahmutoğlu, F. & Köse, N. (2011). Testing for granger causality in heterogeneous mixed panels. *Economic Modelling*, 28(3), 870-876.

Emirmahmutoğlu, F. (2011). Gelişmekte olan ÷lkelerde para krizlerinin ekonometrik analizi. (Yayımlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Fayed, H. & Fletcher, J. (2002). Globalization of economic activity: Issues for tourism. *Tourism Economics*, 8(2), 207- 230.

Granger, C. W. (1969). Investigating causal relations by econometric models and cross-spectral methods. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 424-438.

Hatemi-J, A. (2011). Asymmetric generalized impulse responses and variance decompositions with an application, Munich Personal Repec Archive, 1-8.

İslamoğlu, A. H. (2010). Turizm Pazarlaması. Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul.

Johansen, S. (1988). Statistical analysis of cointegration vectors. *Journal of Economic Dynamics and Control*, 12(2-3), 231-254.

Kar, M., Ağır, H. & Türkmen, S. (2020). Seçilmiş Gelişmekte Olan ÷lkelerde Elektrik Tüketiminin Ekonomik Büyümeye Etkisinin Panel Ekonometrik Analizi. *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 5(3), 37-48.

Kara, O., Çömlekçi, İ. & Kaya, V. (2012). Turizm gelirlerinin çeşitli makro ekonomik göstergeler ile ilişkisi: Türkiye örneği(1992-2011), *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(8), 75-100.

Kónya, L. (2006). Exports and growth: Granger causality analysis on OECD countries with a panel data approach. *Economic Modelling*, 23(6), 978-992.

Mercedes C. N., Jose, A. M. & Toucedo, M. P. (2013). Tourism and GDP: A meta analysis of panel data studies. *Journal of Travel Research*, 3, 1-14.

Özbek, S. & Türkmen, S. (2020). Finansallaşma, işsizliği artırıyor mu? E7 ÷lkelerinden yeni kanıtlar. *İtobiad: Journal of the Human & Social Science Researches*, 9(3), 2096-2115.

Özcan, C. C. (2015). Turizm gelirleri-ekonomik büyüme ilişkisinin simetrik ve asimetrik nedensellik yaklaşımı ile analizi: Türkiye örneği. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (46), 177-199.

Özcan, Ş. S. (2021). Turizm ve ekonomik büyüme ilişkisi: Üst-orta gelirli ülkeler üzerine panel veri analizi. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Paramati, S., Shahbaz, M. & Samsul, M. A. (2017). Does tourism degrade environmental quality? A comparative study of eastern and western European Union. *Transportation Research Part, 50*, 1-13.

Pesaran, M. H. (2004). General diagnostic tests for cross section dependence in panels. University of Cambridge, Faculty of Economics, *Cambridge Working Papers in Economics*, 0435.

Pesaran, M. H. & Yamagata, T. (2008). Testing slope homogeneity in large panels. *Journal of Econometrics*, 142(1), 50-93.

Pesaran, M. H., Ullah, A. & Yamagata, T. (2008). A bias-adjusted lm test of error cross-section independence. *The Econometrics Journal*, 11(1), 105-127.

Polat, M. & Naimoğlu, M. (2019). Faiz oranlarının firmaların piyasa değerine etkisi: gelişmekte olan ülkeler örneği. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(5), 115-121.

Saleh, A., Assaf, G., Ihalanayake, R. & Lung, S. (2015). A panel cointegration analysis of the impact of tourism on economic growth: evidence from the middle east region. *International Journal of Tourism Research*, 17, 209-220.

Samimi, A., Sadeghi, S. & Sadeghi, S. (2011). Tourism and economic growth in developing countries: p-var approach. *Middle-East Journal of Scientific Research*, 10(1), 28-32.

Seghir, G. M., Mostéfa, B., Abbes, S. M. & Zakarya, G.Y. (2015). Tourism spending-economic growth causality in 49 countries: a dynamic panel data approach. *Procedia Economics and Finance*, 23, 1613-1623.

Šimundić, B., Kuliš, Z. & Šerić, N. (2016). Tourism and economic growth: an evidence for Latin American and Caribbean Countries. *Tourism & Hospitality Industry Congress Proceedings*, 457-469.

Skerritt, D. & Huybers, T. (2005). The effect of international tourism on economic development: An empirical analysis. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 10(1), 23-43.

Şahin, D. (2018). APEC ülkelerinde turizm, ekonomik büyüme ve çevresel kalite ilişkisi: Panel veri analizi. *İktisadi Yenilik Dergisi*, 5(2), 32-44.

Theobald, W. F. (2001). *Global tourism*. Second Edition, Oxford: Butterworth&Heinemann.

Toda, H. Y. & Yamamoto, T. (1995). Statistical inference in vector autoregressions with possibly integrated processes. *Journal of Econometrics*, 66, 225-250.

Tuğcu, C. T. (2014). Tourism and economic growth nexus revisited: A panel causality analysis for the case of the Mediterranean Region. *Tourism Management*, 42, 207-212.

Türkmen, S. & Özbek, S. (2021). Is unemployment hysteresis valid in Brics-t countries? Evidence from panel fourier lm approach. *International Social Sciences Studies Journal*, 7(78), 542-549.

Vanegas, M. & Croes, R. R. (2003). Growth, development and tourism in a small economy: Evidence from Aruba. *The International Journal of Tourism Research*, 5(5), 315-330.

Westerlund, J. & Edgerton, D. (2007). A panel bootstrap cointegration test. *Economic Letters*, 97, 185-190.

Yıldırım, B. I. & Şahin, D. (2018). Akdeniz ülkelerinde turizm gelirleri ve ekonomik büyüme ilişkisi: bootstrap panel nedensellik testi. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(16), 73-83.

Zortuk, M. & Yıldız, A. (2018). E-7 ülkelerinde turizm ve ekonomik büyüme ilişkisi: Asimetrik panel nedensellik analizi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (58), 130-142.